

Ірина Мезенцева

ТЕРАКОТИ З РОЗКОПОК ОЛЬВІЇ У КОЛЕКЦІЇ НМІУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕКСПОЗИЦІЇ)

Теракоти – це античні скульптури малих форм. Якщо монументальна скульптура має суспільне спрямування, мініатюрні статуетки пов'язані з приватним життям людини, побутом, звичаями, релігійними уявленнями та культурами. Призначення теракот було різним. Одні з них мали культовий характер: їх встановлювали у храмах, святилищах, домашніх вівтарях та клали у могили. Теракоти могли прикрашати помешкання. Іграшками можна вважати теракоти із зображенням тварин та птахів, а також теракотові ляльки з рухомими кінцівками [3, 7].

Техніка виробництва теракот в античних містах Північного Причорномор'я складалася з кількох операцій: підготовки глиняного тіста, ручного ліплення моделі або відливання у форми-матриці, випалу та розпису фарбами.

Трудомістким було ліплення оригіналу (патриці або моделі), з якого знімалася форма (матриця) для відтискання статуеток. Інколи для виготовлення форм слугували бронзові фігурки або невеликі кам'яні скульптури [9, 11–15].

Важливе значення мало зняття відбитку з патриці, яку покривали кількома шарами глини. Особливо ретельно вминали перші шари глини, потім сушили, відділяючи форму від оригіналу, ретушували та випалювали у печах. Після цього форму використовували для подальшої роботи над серійним випуском теракот.

Процес виготовлення теракотових статуеток був складним: майстер закладав глиняне тісто у форму тонким шаром, щільно притискаючи його до стінок для отримання чіткого зображення. Потім шар за шаром глину накладали до необхідної товщини стінок теракоти. Деталі фігури або всю фігурку виймали з матриці після того, як глина підсихала. Після просушування статуетки випалювали у спеціальних печах. Отвори на зворотному боці статуетки полегшували вихід пару та прискорювали випал. На маленьких статуетках робили невеликі розрізи. Вийняті з матриці половинки майбутньої скульптури з'єднували. До них додавали виліплені вручну або зроблені у формах деталі: руки, головні убори, прикраси, музичні інструменти. Після цього майстер підганяв одну частину до іншої, затирав шви, пророблював риси обличчя, обриси одягу та волосся за допомогою стеки – стрижня з дерева, кістки або бронзи, з одного кінця загостреного, з іншого – у вигляді лопаточки [4, 9]. Після чистової обробки скульптуру знов випалювали. Потім виріб передавали художнику, котрий фарбував статуетку або опускав у розчин вапна, яке утворювало на поверхні білий наліт, що нагадував ангоб, на якому гарно фіксувалися мінеральні фарби [6, 26]. Масовий попит на теракоти, і особливо використання матриці для їх виготовлення призвели до значного збільшення їхньої кількості, стандартизації та появи окремої галузі ремісництва.

У збірці НМІУ представлені теракоти, значна кількість яких походить з Ольвії (Нац. заповідник НАНУ «Ольвія», суч. с. Парутине, Очаківського р-ну, Миколаївської обл.). Розкопки проводилися експедицією Інституту археології АН УРСР у 1935–1940 рр. під керівництвом Л. Славіна. Значна частина теракот – місцевого виробництва, виготовлені за тими ж технологічними і стилістичними принципами, що й у Греції та Малій Азії.

Представлених в експозиції НМІУ тринадцять теракот, за хронологією можна поділити на 3 групи.

Перша група. Архаїчний період (кін. VII – поч. VI ст. до н. е.). Спочатку статуетки ліпили вручну, а з середини VII ст. до н. е. – за допомогою матриць. Масово виготовляти теракоти коропласти почали з середини VI ст. до н. е. У цей період Ольвія інтенсивно торгувала з грецькими містами. Теракоти, виготовлені за допомогою однієї форми, заповненої глиною, дослідники називають однофасадними. Пізніше статуетки стали пустотілими, що надало їм легкості

та меншої усушки при виготовленні. Зворотний бік, зазвичай, робили від руки. У теракотах високої якості зворотний бік виготовлено у формі [7, 131].

Тематика сюжетів архаїчних теракот різноманітна. Наймасовішими були зображення тварин, птахів, плодів [8, 40–61]. Спостерігається тенденція до правдивого зображення людини, мінливості виразу обличчя, пропорцій тіла, прикрас й атрибутів [2, 328–341].

Серед представлених в експозиції речей до пізньоархаїчного періоду (поч. VI – поч. V ст. до н. е.) належить:

Рис. 1. Теракота пізньоархаїчного періоду.

1. *Лев у лежачій позі* – Б1–133 (рис. 1. 1). Передні лапи висунуті вперед, задні підігнуті та складені. Голова повернута під кутом до тулуба. На внутрішньому боці зберігся отвір круглої форми. Такі зооморфні фігурки клали у поховання: лева вважали апотропеем, захисником померлих від злих сил. Лева також пов'язували божествами: Аполлоном, Кібелою, Артемідою, Діонісом (довжина 71 мм, висота 30 мм). Аналогії походять з Ольвії і датуються VI ст. до н. е. [10, 51].

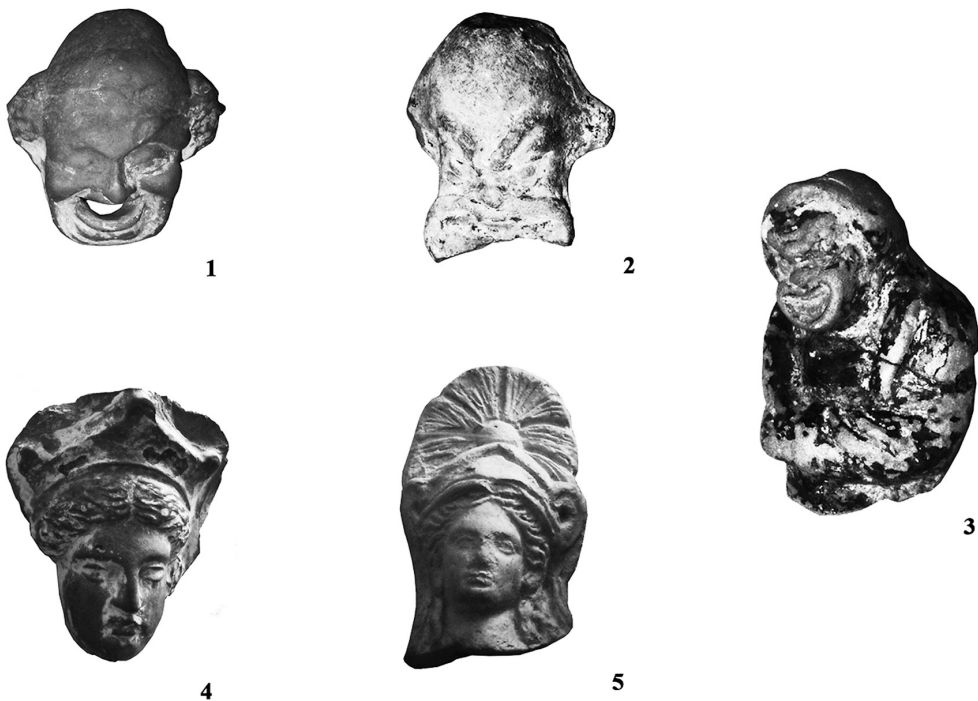

Рис. 2. Теракоти класичного періоду.

Друга група. Класичний період (перша пол. V – кін. IV ст. до н. е.). Теракоти виготовляли у двох та більше формах. До цього періоду можна зарахувати такі екземпляри:

2. Чоловіча голова – комічна маска(?) – Б6–417 (рис. 2. 1). Голова лиса, з кучерявим волоссям, високим чолом з глибокими зморшками, високо піднятими бровами. Ніс прямий, малий; очі з товстими повіками; рот у вигляді наскрізного отвору; підборіддя округле, виступає вперед. На звороті – отвір для підвішування (висота 63 мм). Аналогічні теракоти, знайдені у Херсонесі, датуються V–IV ст. до н. е. [5, 99].

3. Чоловіча голова – Сілен(?) з бородою та звисаючими вусами – Б1–134 (рис. 2. 2). Голова майже лиса; за вухами довге волосся; брови високо підняті й насуплені; очі круглі, глибоко посаджені й широко розкриті; ніс сплющений, шишкоподібний; губи тонкі, м'яко окреслені, розтягнуті у легкій посмішці. Борода відбита (висота 67 мм). Аналогічні маски, знайдені у Херсонесі, датуються V–III ст. до н. е. [5, 99].

4. Фрагмент верхньої частини фігури – Б3–1342 (рис. 2. 3). Обличчя кругле; чоло окреслене глибокими зморшками; очі невеликі, глибоко посаджені; ніс короткий, широкий; щоки повні; губи, розтягнуті у широкій посмішці; волосся зачесане півколом. Руки складені на грудях. Вбранням служить хітон, на ліве плече накинуто гіматій (висота 70 мм). Аналогічні фігурки з Одеського археологічного музею та Державного Ермітажу датуються IV ст. до н. е. [10, 88].

5. Жіноча голова – Деметра(?) – Б3–2831 (рис. 2. 4). У діадемі з трикутними виступами, з кучерявим волоссям, поділеним прямим проділом, з сережками у вухах. Обличчя овальне, трохи подовжене, з крупними, чіткими рисами; надбрівні дуги трохи заокруглені; очі невеликі; ніс прямий, масивний; рот великий з пухкими губами; підборіддя важке. На обличчі залишки білої фарби (висота 53 мм). Аналогічне зображення голови знаходиться у Державному Ермітажі і датується першою пол. IV ст. до н. е. [10, 87; 5, 54].

Рис. 3. Теракоти елліністичного періоду.

6. Жіноча голова – Афіна(?) – БЗ–2832 (рис. 2. 5). У шоломі з віялоподібним султаном, піднятим забралом. Голова трохи нахилена ліворуч; довгі пасма волосся поділені проділом, спадають на плечі. У вухах масивні сережки. Обличчя трохи видовжене, з високим чолом; очі невеликі; ніс масивний, широкий; губи повні (висота 45 мм, ширина 34 мм). Аналогічні теракоти у IV ст. до н. е. виготовляли у Греції [10, 88].

Третя група. Елліністичний період (кін. IV – серед. I ст. до н. е.). Теракотові статуетки реалістично відтворюють людські образи.

7. Фрагмент нижньої частини жіночого(?) обличчя – Б5 р–463 (рис. 3. 1). Ніс прямий; губи широкі, пухкі, щільно стулені; підборіддя коротке, з ямкою посередині; щоки опуклі (висота 80 мм, ширина 85 мм). Аналогічні маски виготовляли в античних містах Північного Причорномор'я у IV–III ст. до н. е. [6, 56].

8. Жіноче погруддя – Деметра(?) – БЗ–2828 (рис. 3-2). Обличчя з м'яко модульованими рисами: чоло високе; очі глибоко посажені; нижні повіки згладжені; ніс масивний; рот великий з пухкими губами; щоки трохи вдавлені; підборіддя важке. Одягнений у хітон з глибоким трикутним вирізом на грудях. На голові – калаф у формі перевернутого зрізаного конуса, прикрашений рельєфним листям. Навколо голови – пов'язка, декорована поперечними насічками. Над чолом – вінець з наліпним листям та двома коримбами. Калаф, пов'язка, вінець є атрибутами богині Деметри. Поверхня фігури вкрита ангобом (висота 186 мм, ширина головного убору 80 мм). Аналогічна теракота, знайдена на агорі Ольвії, датується IV–III ст. до н. е. [10, 99; 5, 41].

Рис. 4. Теракоти пізньоелліністичного та римського періодів.

9. Богиня Кібела – БЗ–1339 (рис. 3. 3). Сидить на троні з високою спинкою, з двома хресто-подібними заокругленими виступами та профільованою підставкою для ніг. На голові калаф з трьома широкими виступами – баштоподібна корона. Пишне волосся розділене проділом та спадає рельєфними пасмами. Обличчя повне, з масивним підборіддям та пухкими вустами. Фігура одягнена у хітон та плащ, хітон на грудях високо підперезаний. З голови на плечі спадає покривало, яке закриває коліна. На колінах богині лежить левеня, голова якого повернута ліворуч. У правій руці Кібела тримає фіалу, в лівій – тимпан. Статуетка двостороння (висота 238 мм). Аналогічна теракота зберігається у Державному Ермітажі та датується III ст. до н. е. [10, 85].

10. Фрагмент нижньої частини чоловічої фігури – БЗ–2829 (рис. 3. 4). Сидяча постать у плащі, що покриває ноги. На колінах дощечка прямокутної форми з виділеними рельєфом закраїнами. Лівою рукою чоловік притримує дощечку на колінах, правою – пише. Дослідники трактують цю теракоту як зображення педагога. На поверхні – рештки червоної фарби (висота 62 мм, ширина 40 мм). Такі теракоти виготовляли у гончарних майстернях Греції. Аналогічна теракота зберігається у Державному Ермітажі і датується IV– II ст. до н. е. [10, 96].

11. Матриця для виготовлення теракоти, що зображує постать жінки у хітоні – Б5–180 (рис. 3. 5). Біля жінки на підлозі стоїть великий канфар. Зворотний бік трохи випуклий і згладжений (висота 110 мм, ширина 72 мм). Виготовлена в Ольвії у III– II ст. до н. е. [1, 36].

Четверта група. Римський період (серед. I ст. до н. е. – IV ст. н. е.). Virізняється схематизмом, умовністю та недбалістю у відтворенні людських фігур, відмовою від ретельної проробки рис обличчя, одягу, зачіски, атрибутів та прикрас.

12. Фрагмент зображення богині Кібели(?) – Б2–43 (рис. 4. 1). Зберіглася голова та більша частина тіла. У високому баштоподібному головному уборі, під яким – широка валикоподібна пов'язка з рельєфними косими насічками. Пишне волосся розділене прямим проділом, окремі пасма спадають на плечі. Овал обличчя тонкий, з чітко модельованими рисами; очі з товстими повіками; ніс прямий, короткий; уста чітко окреслені, маленькі, пухкі; шия довга. Хітон з короткими рукавами вкриває тіло, утворюючи глибокі складки під грудьми та на животі. На поверхні – рештки білої обмазки (висота 290 мм). Датування цієї теракоти дискусійне. На думку дослідниці М. Кобиліної, вона датується I–III ст. н. е. Дослідниця Г. Русяєва вважає, що такі теракоти існували як в римський період, так і в пізньоелліністичний – II–I ст. до н. е. [6, 88; 5, 55].

13. Фрагмент фігурної посудини у вигляді голівки дитини негроїдного типу – Б6–66 (рис. 4. 2). Дитина з кучерявим волоссям; високо піднятими бровами; опуклими, трохи товстими повіками, близько посадженими очима. Ніс товстий, трохи приплюснутий; губи масивні; шия товста. Лак сургучного кольору (висота 290 мм). Аналогічне зображення голівки дівчинки зберігається в Одеському археологічному музеї і датується I ст. до н. е. – II ст. н. е. [9, 185].

Отже, теракоти є витворами народного мистецтва і образно відображають духовне світосприйняття античного суспільства. Теракотові статуетки є яскравим документальним матеріалом для дослідження духовної культури античних міст Північного Причорномор'я.

Джерела та література

1. Винницькая Г. Технологические основы производства терракот в Ольвии // КСИИМК. Вып. 39. Москва, 1951.
2. Історія української культури. Т. 1. Київ, 2001.
3. Кобылина М. Античная скульптура в Северном Причерноморье. Москва, 1972.
4. Кобылина М. Терракотовые статуэтки Пантикапея и Фанагории. Москва, 1961.

5. *Кобылина М.* Терракоты Северного Причерноморья // **САИ**. Вып. Г 1-11. Москва, 1970.
6. *Русяева А.* **Античные терракоты Северо-Западного Причерноморья (VI–I вв. до н. э.)**. Киев, 1982.
7. *Русяева А.* Эпиграфические памятники. Скульптура. Терракоты и фигурные сосуды // **Культура населения Ольвии и ее окружи в архаическое время**. Киев, 1987.
8. *Русяева А.* Идеологические представления древних греков Нижнего Побужья в период колонизации // **Обряды и верования древнего населения Украины**. Киев, 1990.
9. *Соколов Г.* **Ольвия и Херсонес. Ионическое и дорическое искусство**. Москва., 1970.
10. *Худяк М.* **Терракоты Ольвии**. Т. 1. Киев, 1940.